

УДК 808.26(075.4)

С.Ф. Бут-Гусайм

ВЫВУЧЭННЕ ТЭМЫ «ДЗЕЕПРЫМЕТНІК» У КУРСЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ НА СПЕЦЫЯЛЬНАСЦІ «РУСКАЯ ФІЛАЛОГІЯ»

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці вывучэння дзеепрыметніка ў курсе марфалогіі беларускай мовы на спецыяльнасці «Руская філалогія». Акрэсліваюцца адметнасці ўтварэння і ўжывання гэтай атрыбутыўнай формы дзеяслова ў беларускай мове ў параўнанні з рускай. Прыводзяцца прыклады практыкаванняў, мэта якіх – сфарміраваць у студэнтаў умённі выкарыстоўваць дзеепрыметнік у сваім маўленні, захоўваючы граматычныя нормы беларускай мовы.

Вывучэнне тэмы «Дзеепрыметнік» прадугледжвае засваенне студэнтамі як агульнапрынятых тэарэтычных палажэнняў пра граматычныя катэгорыі і формы гэтай атрыбутыўнай формы дзеяслова, так і дыскусійных пытанняў, якія не атрымалі адназначнай інтэрпрэтацыі ў сучаснай лінгвістыцы. Гэта такія праблемы, як месца дзеепрыметніка ў граматычнай сістэме мовы [1], ад’ектывацыя дзеепрыметнікаў [2], утварэнне і ўжыванне дзеепрыметнікаў у беларускай мове [3–5]. Асэнсаванне будовы і правілаў ужывання гэтай часціны мовы патрабуе гістарычнага каментавання [6].

На занятках па сучаснай беларускай мове на спецыяльнасці «Руская філалогія» павінны рэалізоўвацца магчымасці міжпрадметных сувязяў. Дзеепрыметнікі ў беларускай і рускай мовах аднатыпныя семантычна і класіфікацыйна. Гэта дазваляе шырока выкарыстоўваць станоўчы перанос ведаў, умённяў, навыкаў пры засваенні падобных моўных з’яў. З другога боку, у сітуацыі двухмоўя актыўна праяўляецца інтэрферэнцыя – адмоўны перанос навыкаў адной мовы на другую, роднасную (у выпадку, калі моўныя з’явы нятоесныя). Таму ўжо ў курсе лекцый мы лічым неабходным акцэнтаваць увагу студэнтаў на адметнасці ўтварэння і ўжывання дзеепрыметнікаў у беларускай мове ў параўнанні з рускай.

1. Дзеепрыметнікі цяперашняга часу незалежнага і залежнага стану з суфіксамі *-уч-, -юч-, -ач-, -яч-, -ом-, -ем-, -ім-* чужыя для беларускай мовы. Ф.М. Янкоўскі адзначаў, што «такія дзеепрыметнікі, як **выходзячы чалавек, угнойваемая зямля, ламаемая галінка, крадучая рысь** і інш., атрымалі класіфікацыю неўласцівых беларускай мове дзеепрыметнікавых формаў» [6, с. 247]. Вельмі рэдка такія дзеепрыметнікі ўжываюцца ў складзе тэрміналагічных спалучэнняў афіцыйна-справавога, навуковага і публіцыстычнага стыляў: **кампраметуючыя факты, разглядаемы выпадак, рухаючыя сілы гісторыі** і інш. Большасць такіх дзеепрыметнікаў страціла дзеяслоўныя рысы і перайшла ў разрад прыметнікаў: **гаючая крыніца, квітнеючы сад, неўміручы подзвіг, гаручыя слёзы, дрымучы лес** і інш.

2. Дзеепрыметнікі незалежнага стану прашлага часу ўтвараюцца ў беларускай мове пры дапамозе суфіксаў *-л-, -ўш-, -ш-*, якія далучаюцца да асновы інфінітыва. Найшырэй ужываюцца дзеепрыметнікавыя формы з суфіксам *-л-*, які далучаецца да асновы незначальнай формы непераходных дзеясловаў закончанага трывання: **аб’інець – аб’інелы, узмужнець – узмужнелы, зарасці – зарослы, даспець – даспелы** і інш., напр.: **Водная роўнядзь як бы застыла, разамлелая ў сонечным праменні** (Т. Хадкевіч); **Вятры асушылі лес ад смугі, атрэслі адмерзлае за маразы шылле** (І. Пташнікаў); **Каля падножжа соснаў слаўся ссівелы мох** (Т. Хадкевіч); **Прасякнутае цеплынёй і пахамі адталай зямлі паветра крыштальна чыстае** (Т. Хадкевіч).

Што да дзеепрыметнікаў з суфіксам *-ш-*, які далучаецца да асновы на зычны, і з суфіксам *-ўш-*, які далучаецца да асновы на галосны, то такія дзеепрыметнікавыя

формы непажаданыя ў сучаснай беларускай мове. Ф.М. Янкоўскі прыводзіць такія факты: «У кнізе Я. Брыля «Вітраж» ужыты толькі адзін дзеепрыметнік з суфіксам *-ўш-*. У «Браме неўміручасці» К. Крапівы, у праявічых творах П. Броўкі («Польмя», 1972, № 12, 1973, № 1), у артыкуле М. Лобана («Польмя», 1973, № 12) – ні аднаго дзеепрыметніка незалежнага стану з суфіксамі *-ўш-*, *-ш-*, *-уч-*, *-ач-*» [6, с. 245]. Калі формы жаночага і ніякага роду, а таксама формы множнага ліку (*расцвіўшая кветка*, *прамокшыя боты*) адносна пашыраныя ў мове, то формы мужчынскага роду з суфіксамі *-ўш-*, *-ш-* недапушчальныя. Такія дзеепрыметнікі супадаюць з аманімічнымі дзеепрыслоўямі, выклікаючы двухсэнсоўнасць выказвання: *Паспакайнеўшы* (дзеепрыметнік або дзеепрыслоўе?) *студэнт здаў экзамен*. Замест гэтых дзеепрыметнікавых формаў павінны выкарыстоўвацца ўжывальныя ў беларускай мове дзеепрыметнікі (*Паспакайнелы студэнт здаў экзамен*) або даданыя азначальныя сказы (*Студэнт, які паспакайнеў, здаў экзамен*).

3. Самыя пашыраныя ў беларускай мове дзеепрыметнікі залежнага стану прашлага часу з суфіксамі *-н-* (далучаецца да асновы інфінітыва на *а-*, *я-*, напр.: *згуляць* – *згуляны*, *намаляваць* – *намаляваны*), *-ен-*, *-ан-* (далучаюцца да асновы інфінітыва на зычны, які чаргуецца, і галосныя *і-*, *ы-*, *е-*, якія ўсякаюцца, напр.: *з’есці* – *з’едзены*, *пазычыць* – *пазычаны*, *забяліць* – *забелены*, *дагледзець* – *дагледжаны*), *-т-* (далучаецца да асновы інфінітыва з аднаскладовым каранем, а таксама да асновы на *о-*, *у-*, *р-*, напр.: *выліць* – *выліты*, *пачуць* – *пачуты*, *змалоць* – *змолаты*, *апануць* – *апануты*, *здзерці* – *здзёрты*): *Між усіх цнотаў больш прыемная Богу тая, якая скіраваная на карысць душаў* (Кароль Міндоўг); *У прытчах затоена мудрасць, як моц у каштоўным камені, як золата ў зямлі і ядро ў арэху* (Ф. Скарына); *Дрэву перасаджанаму гола ў чужой маркоце й цішыні. Хай галіны й зашумяць вясёла, сумна дол свой помняць карані* (Р. Барадулін); *Горычы на свеце многа, але і ў самай большай на свеце пасудзіне ёсць дно, няхай сабе яна хоць і да краёў наліта атрутай* (К. Чорны).

У беларускай мове ў дзеепрыметніках залежнага стану прашлага часу захоўваецца старажытная форма суфікса *-н-* і яго варыянтаў *-ен-*, *-ан-*. У рускай мове ў поўнай форме згаданых дзеепрыметнікаў адбылося падваенне *-н-*, таму тут замацаваліся суфіксы *-нн-*, *-енн-*: *запыленный* – *запылены*, *окружённий* – *акружаны*, *отломанный* – *адламаны*. Пры ўтварэнні дзеепрыметнікаў залежнага стану прашлага часу ў рускай і беларускай мовах назіраюцца адрозненні ў чаргаваннях зычных асновы: *объезженный* – *аб’езджаны*, *опережённий* – *апярэджаны*, *утверждённий* – *зацверджаны*.

Дзеепрыметнікі залежнага стану прашлага часу могуць мець кароткую форму, напр.: *прачыненае акно* – *акно прачынена*, *адгорнутая кніга* – *кніга адгорнута*, *адроджаная слава* – *слава адроджана*. У беларускай мове кароткія дзеепрыметнікі, як і кароткія прыметнікі, малаўжывальныя. Кароткія формы дзеепрыметнікаў могуць выкарыстоўвацца ў паэтычнай мове дзеля захавання рыфмы і рытму верша, напр.: *Закладзены ў кроплі акіяны, у імгненні – эры, у пясчынцы – горы* (М. Рудкоўскі); *Суджана, стаўлена пад перакладзіны, сечана, спалена, а не аддадзена, не парастрачвана і не раскрадзена, рупна ў падмуркі на золку пакладзена роднае слова* (М. Лужанін). Кароткія дзеепрыметнікі захаваліся таксама ў вусна-паэтычных творах – набытках мінулых часоў, напр.: *Поле не змерана, статак не злічан, пастух рагаты; Разаслана поцілка, на поцілцы рассыпан сярэбраны пясочак, а пасярэдзіне залаты кружочак* (Загадка).

4. Зваротныя дзеепрыметнікі ў беларускай мове не ўжываюцца.

5. Выкарыстоўваючы дзеепрыметнікі ў вусным маўленні, трэба памятаць, што ў многіх выпадках гэтыя дзеяслоўныя формы ў рускай і беларускай мовах адрозніваюцца націскам: *разгорячённий* – *разгарачаны*, *приведённий* – *прыведзены*, *разделённый* – *раздзелены*, *розданный* – *раздадзены*, *завоёванный* – *заваяваны*, *разлучённый* – *разлучаны*, *размещённый* – *размеічаны*, *распылённый* – *распылены*, *заселённый* –

заселены, нанесённый – нанёсены, приглушённый – прыглушаны, покорённый – пакораны, расцелованный – расцалаваны, забинтованный – забінтаваны.

6. Каб пазбегнуць неўжывальных у беларускай мове дзеепрыметнікавых формаў пры перакладах з рускай мовы, патрэбна карыстацца наступнымі сродкамі:

1) даданымі сказамі: *Мы, русские, порядочные люди, питаем пристрастие к этим вопросам, остающимся без разрешения* (А. Чэхаў). – *Мы, рускія, прыстойныя людзі, заўсёды схільныя задаваць пытанні, якія застаюцца без вырашэння* (пераклад А. Васілевіч);

2) ужывальнымі формамі дзеепрыметнікаў. Так, для перакладу дзеепрыметнікаў цяперашняга часу могуць быць выкарыстаны беларускія дзеепрыметнікавыя формы прошлага часу, утвораныя ад асновы інфінітыва дзеясловаў незакончанага трывання: *создаваемый – ствараны, гонимый – гнаны, ожидаемый – чаканы, арендуемый – арандаваны, предполагаемый – меркаваны*;

3) дзеясловамі: *Это был человек среднего роста, с пухлым лицом и маленькими глазами, бритый, и казалось, что усы у него были не бриты, а выщипаны* (А. Чэхаў). – *Гэта быў чалавек сярэдняга росту, з пухлым тварам і маленькімі вочкамі, паголены, і здавалася, што вусы ў яго не галіліся, а былі выскублены* (пераклад А. Васілевіч);

4) ад'ектываваным рускім дзеепрыметнікам адпавядаюць беларускія прыметнікі, утвораныя ад дзеяслоўных, радзей назоўнікавых асноў. Гэтыя прыметнікі маюць значэнне 'той, які ўтварае пэўнае дзеянне', 'той, што прызначаны для выканання пэўнага дзеяння', 'той, хто здольны выконваць пэўнае дзеянне'. Гэты спосаб можа быць выкарыстаны пры перакладзе дзеепрыметнікаў, ужытых у складзе тэрміналагічных спалучэнняў: *окружающая среда – навакольнае асяроддзе, действующее лицо – дзейная асоба, поясняющие слова – паясняльныя словы, определяемые слова – азначальныя словы, обобщающее слово – абагульняльныя словы*;

5) «адпаведнікамі субстантываваным дзеепрыметнікам будуць у беларускай мове назоўнікі: *говорящий – моўца, прямоуца, отрёкшийся – адрачэнец, сочувствующий – спачувальнік, неверующий – бязверац»* [4, с. 208].

6) «у некаторых выпадках адпаведнікамі да рускіх дзеепрыметнікаў будуць прыназоўнікава-іменныя спалучэнні: *летающий аист – бусел у палёце, заходящее солнце – сонца на захадзе, выздоравливающий больной – хворы на выздараўленні»* [7, с. 363];

7) «рускія дзеепрыметнікі і дзеепрыметнікавыя словазлучэнні ў функцыі назывных канструкцый перакладаюцца на беларускую мову двухсастаўнымі сказамі з дзейнікамі *ён, яна, яно, яны* або складаназалежнымі сказамі з даданымі дзейнікавымі часткамі, якія адносяцца да займеннікаў *той, тая, тое, тыя*» [4, с. 210]: «*Бегущая по волнам*» (назва твора А. Грына) – «*Яна бяжыць па хвалях*»; «*Тая, што бяжыць па хвалях*», «*Идущие на смерть*» (назва фільма рэжысёра У. Хаціненкі) – «*Яны ідуць на смерць*»;

8) «у выпадку, калі дзеепрыметнік, дапасуючыся да назоўніка, адначасова як бы ўдакладняе выказнік, ён можа перакладацца дзеепрыслоўем: *Неисповедимы пути, по которым доходит до правды ревнующий человек* (І. Бунін). – *Невядомыя шляхі, па якіх даходзіць да праўды, раўнуючы, чалавек* (пераклад Я. Скрыгана)» [8, с. 352].

У сістэме практычных заданняў найважнейшае месца займаюць тыя, у якіх за-свойваюцца і супастаўляюцца граматычныя значэнні дзеепрыметнікаў, сродкі выражэння гэтых значэнняў у беларускай і рускай мовах. Студэнтам могуць быць прапанаваныя заданні на пераклад слоў, словазлучэнняў, сказаў, тэкстаў, а таксама заданні, ва ўмове якіх прапануецца выправіць адхіленні ад прынятых нормаў утварэння і ўжывання дзеепрыметнікаў.

Практыкаванне 1. Прачытайце тэкст. Дайце яму заглавак. Вызначце стыль тэксту. Абгрунтуйце свой адказ. Знайдзіце ў тэксце дзеепрыметнікі. Укажыце грама-

тычныя катэгорыі дзеепрыметнікавых формаў, агульныя з катэгорыямі дзеяслова і прыметніка. Вызначце сінтаксічную функцыю дзеепрыметнікаў. Патлумачце лексічнае значэнне выдзеленых слоў. Назавіце іх адпаведнікі ў рускай мове.

Дол быў уславы рудым лісцем, сухой парыжэлай папараццю, доўгаю, пераблытанаю, як іржавы дрот, травою, *друзам збуцвелых* галінак. З-пад гэтай перапрэлай за многія гады *коўдры* сям-там праглядваў бледны, як вымачаны, мох, крывыя сцяблінкі ягадніку. Вострымі зялёнымі шпількамі тырчала маладая травічка.

На арэшніку можна было заўважыць на пупышках *далікатныя* ружовенькія вусікі цвету. Каткі – распушаныя, толькі дакраніся да іх – асыпаліся на зямлю, сеючы ледзь прыкметны *пылок*. З пупышкаў на бярозе вось-вось гатовы былі паказацца маладыя лісточкі, але бяроза нешта марудзіла – мо чакала, пакуль пройдуць вясення, такія непатрэбныя, але немінучыя халады. Можа, гэтую асцярожнасць яна пераняла ў дуба, бо той усё ніяк не асмельваўся скінуць сваё старое пажоўклае ўбранне, усё чакаў, пакуль добра ўгрэе сонца і адыдзе ад холаду карэнне.

Дуб не спяшаўся, бо на небе яшчэ снавалі, як нявылінялыя пасля зімы каровы на *пашы*, непрыветлівыя кудлатыя хмары. З іх на дол, ледзь чутна шапочучы, сыпаўся часам *дробны*, як крупы, сняжок. І тады яшчэ больш цягнула холадам ад сырых *лагчын*, ад зацененых густымі елкамі, яшчэ з астаткамі наздраватага лядку, упадзін, хоць на дварэ быў ужо канец красавіка (У. Дамашэвіч).

Практыкаванне 2. Ахарактарызуйце ўжыванне поўных і кароткіх дзеепрыметнікаў у беларускай літаратурнай мове. Спішыце сказы. Поўныя дзеепрыметнікі падкрэсліце адной рыскай, кароткія – дзвюма. Вызначце сінтаксічную функцыю дзеепрыметнікавых формаў. Зрабіце марфемны аналіз слова **разамкнуты**.

1. Усё знікае і следу нат не кіне, як шэры попел ад чорнага агнішча, развеваны вятрыскам (М. Багдановіч). 2. Сэрца спавіта спрутам сакрэтных спружынак (Р. Крушына). 3. Закладзены ў кроплі акіяны, у імгненні – эры, у пячынцы – горы (М. Рудкоўскі). 4. Пакутна рукі разамкнуты, як леныградскія масты (Э. Акулін). 5. О, мой свет новы, нікім не адкрыты, толькі адным мной, шчаслівым, абжыты (М. Танк). 6. Прысланіўся да ліўня тугога спіною натомянай і гляджу з-пад далоні, уздзіўлены, як перад самай сцяною дажджу хапатліва мак пад сонцам таўкуць камары (Я. Сіпакоў). 7. Жучкі выпоўзваюць на свет і аглядаюць свой падворак, што так няпрыбран і раздзет (Я. Колас). 8. Суджана, стаўлена пад перакладзіны, сечана, спалена, а не аддадзена, не парастрачвана і не раскрадзена, рупна ў падмуркі на золку пакладзена роднае слова (М. Лужанін). 9. Чароўнай музыкай сагрэты, як песня родная ці казка, як зоркі ясныя над светам, два шчырых словы «калі ласка» (А. Лойка).

Практыкаванне 3. Утварыце ад прыведзеных дзеясловаў усе магчымыя формы дзеепрыметнікаў. Вызначце ўтваральныя асновы і формаўтваральныя суфіксы. Патлумачце, чаму немагчымае ўтварэнне некаторых формаў дзеепрыметнікаў.

Зрэзаць, малоць, мыць, назваць, злічыць, пабяліць, падвоіць, пашкодзіць, утварыць, упрыгожыць, абдумаць, адгарнуць, расплюшчыць, развіць, апрануць, асвятліць, бачыць, будаваць, вывесці, вывучыць, гаварыць, задумацца, паспакайнець, узмакрэць, пасівець, зрыць, палепшыць, паглыбіць, узмацніць, узмацнець.

Практыкаванне 4. Адзначце словазлучэнні з формамі дзеепрыметнікаў, якія не адпавядаюць граматычным нормам беларускай мовы.

Зачыніўшыся дзверы, спадзяваны прыезд, задуманая дзяўчына, хаваны страх, пабялеўшы ліст, тоеная крыўда, высахшы явар, паміраючы звычай, адпачываючыя школьнікі, апісваемы факт, падаючая зорка, пішучы сачыненне студэнт, усміхаючаяся маці, спаракнеўшы пень, асыпаючыся пылок.

Практыкаванне 5. *Растлумачце з дапамогай «Слоўніка лінгвістычных тэрмінаў» П.У. Сцяцко, М.Ф. Гуліцкага, Л.А. Антанюк (Мн., 1990) і «Паэтычнага слоўніка» В. Рагойшы (Мн., 2004) значэнні састаўных тэрмінаў. Адзначце, да якіх часцінаў мовы адносяцца выдзеленыя ў складзе тэрміналагічных словазлучэнняў словы. З трыма словазлучэннямі складзіце сказы.*

Даданы сказ, развіты сказ, сцёртая метафара, рэдукаваны галосны, палаталізаваны зычны, сцягнутая форма прыметніка, агублены галосны, адасоблены член сказа, адкрыты склад, дапасаванае значэнне, змешанае скланенне, камбінаваны сказ, падоўжаны зычны, рухомы націск, вершаванае апавяданне, узбагачаная рыфма, распыленая рыфма, перакрываваемая рыфмоўка, разгорнутае ўвасабленне.

Практыкаванне 6. *Запішыце беларускія фраземы, у склад якіх уваходзяць дзеепрыметнікі (у тым ліку і ад'ектываваныя), утвораныя ад дзеясловаў **умыць, падшыць, палічыць, адкрыць, пячы, асмаліць, паставіць**. Растлумачце з дапамогай «Фразеалагічнага слоўніка беларускай мовы» І.Я. Лепешава (Мн., 1993) значэнне гэтых устойлівых зваротаў. Складзіце з імі сказы.*

Практыкаванне 7. *Знайдзіце ў прыведзеных сказах субстантываваныя і ад'ектываваныя дзеепрыметнікі. Якія граматычныя катэгорыі страчваюць дзеяслоўныя формы ў працэсе субстантывацыі і ад'ектывацыі? Да выдзеленых слоў падбярыце аднакаранёвыя.*

1. Яснела – і тады чуваць было, як у нацятай шклянкой цішыні з гулкім трэскам і пошчакам лопаліся ствалы дрэў (Б. Сачанка). 2. Іскрыліся на зломах крыгі, па *плыні* пасівелых вод павольна адыходзіў з Рыгі услед за сонцам цеплаход (С. Грахоўскі). 3. Мы на шырокім жыццёвым паўстанку, нас не аслепіць мінулага дым (П.Трус). 4. Незаўважна мы старэем самі ў *палоне* шумных гарадоў. І гудуць бяссоннымі начамі вёрсты закалыханых гадоў (Хв. Чэрня). 5. Сёння прыйдзе Яна, завітае ка мне ў гэты ціхі зажураны вечар (П. Трус). 6. Для раскрытай душы немата – гэта горш, чым вачэй слепата (У. Нядзведскі). 7. Літасцівы мой лёсе, падары мне вясну і даспелую восень (С. Грахоўскі). 8. На прасторах між вялікіх гарадоў, над зямлёй, спакойнай і натруджанай, іней асыпаецца з калматых правадоў лініі высокага напружання (П. Панчанка). 9. Развезаны зорны прысак перажытага і *дарэмнага* (В. Вярба).

Практыкаванне 8. *Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову. Звярніце ўвагу на тое, якія часціны мовы могуць быць аднаведнікамі рускіх дзеепрыметнікаў пры перакладзе.*

I. Уважающий себя человек, волнующийся студент, умывающийся кот, строящееся здание, цветущий сад, сверкающая роса, пугающее положение, падающая звезда, гонимые ветром листья, говорящий без умолку гость, ликующая толпа.

II. Нивелирующие личность обстоятельства, исхудавший человек, успокоившийся ученик, всё свершившееся, поясняющие слова, предстоящее собрание, закрытые глаза, прикрытое окно, приоткрытая дверь.

Практыкаванне 9. *Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Падкрэсліце словы, словазлучэнні, сказы, якімі вы замянілі рускія дзеепрыметнікі пры перакладзе. Зрабіце марфалагічны аналіз беларускіх дзеепрыметнікаў у наступным парадку: 1) пачатковая форма (наз. склон, адз. лік, муж. род); 2) трыванне; 3) стан; 4) час; 5) ужыты ў поўнай ці кароткай форме; 6) род; 7) лік; 8) склон (для поўных дзеепрыметнікаў); 9) да якога назоўніка дапасуецца; 10) ад якой дзеяслоўнай асновы і з дапамогай якога суфікса ўтвораны; 11) сінтаксічная функцыя.*

Вспоминается мне ранняя погожая осень. Август был с тёплыми дождиками, как будто нарочно выпадавшими для сева, – с дождиками в самую пору, в середине ме-

сяца, около праздника святого Лаврентия. А «осень и зима хороши живут, коли на Лаврентия вода тиха и дожди». Помню большой, весь золотой, подсохший и поредевший сад, помню кленовые аллеи, тонкий аромат опавшей листвы и – запах антоновских яблок, запах мёда и осенней свежести. Воздух был так чист, точно его совсем нет. И прохладную тишину утра нарушает только сытое квохтанье дроздов на коралловых рябинах в чаще сада, голоса да гулкий стук ссыпаемых в меры и кадушки яблок. В поредевшем саду далеко видна дорога к большому шалашу, усыпанная соломой, и самый шалаш, около которого мещане обзавелись за лето целым хозяйством. Всюду сильно пахнет яблоками, тут – особенно. В шалаше устроены постели, стоит одноствольное ружьё, позеленевший самовар, в уголке – посуда. Около шалаша валяются рогажи, ящики, всякие истрёпанные пожитки, вырыта земляная печка.

(По И. Бунину)

*Практыкаванне 10. Апошнім часам у псіхалогіі адраджаюцца традыцыі фізіягномікі – навукі пра вызначэнне характару чалавека па рысах твару і форме цела. Падрыхтуйце лінгвістычнае паведамленне пра адзін з самых ранніх у гісторыі беларускага пісьменства навучальна-дыдактычных твораў «Арыстоцелевы вароты або Тайная тайных», дзе выкладаюцца асновы гэтай старажытнай навукі (гл.: энцыклапедыя «Беларуская мова» (Мн., 1994, с. 53–54) Уключыце ў тэкст свайго выступлення апісанне знешнасці аднаго з блізкіх вам людзей. Выкарыстайце ў гэтым апісанні прыметнікі і дзеепрыметнікі, якія можна спалучыць з назоўнікамі **твар, валасы, вочы, вусны, рукі, бровы, хада, голас** і г.д. Паспрабуйце паказаць, як праз асобныя прыметы знешняга аблічча выяўляюцца ўнутраныя якасці чалавека.*

Распрацоўваючы заданні, мы ўлічвалі комплексны падыход да марфалагічных з’яў, асэнсаванне якіх з’яўляецца базай для навучання арфаграфіі, узбагачэння слоўнікавага запасу і развіцця мыслення студэнтаў. У якасці матэрыялу для аналізу граматычных катэгорый і формаў дзеепрыметнікаў выкарыставаны мастацкія тэксты. Тэкставы падыход да практычных заданняў паспрыяе прафесійнай падрыхтоўцы філолагаў ва ўмовах сённяшняй канцэпцыі моўнага навучання, пры якой праца з тэкстам дапамагае асэнсаванаму выкарыстанню марфалагічных сродкаў у маўленчых сітуацыях. У сістэму практыкаванняў уключаюцца заданні творчага характару, якія фарміруюць у студэнтаў уменні выкарыстоўваць дзеепрыметнікі ў маўленні, захоўваючы граматычныя нормы беларускай мовы.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Современный русский язык : в 3 ч. / Н.М. Шанский, А.Н. Тихонов. – М. : Просвещение, 1981. – Ч. 2 : Словообразование. Морфология. – 270 с.
2. Гераськіна, Т.А. Да пытання аб ад’ектывацыі дзеепрыметнікаў у рускай і беларускай мовах / Т.А. Гераськіна // Вес. Акад. навук Беларус. ССР. Сер. Грамад. навук. – 1976. – № 1. – С. 116–121.
3. Кароткая граматыка беларускай мовы : у 2 ч. / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Ч. 1 : Фаналогія. Марфаланогія. Марфалогія. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – 351 с.
4. Каўрус, А. Калі ісці ад свайго: Дзеепрыметнік і яго адпаведнікі / А. Каўрус // Польшыя. – 2004. – № 5. – С. 194–216.
5. Каўрус, А. Калі ісці ад свайго: Пра ўжыванне дзеепрыметнікаў / А. Каўрус // Польшыя. – 2003. – № 7. – С. 188–220.
6. Янкоўскі, Ф.М. Гістарычная граматыка беларускай мовы : вучэб. дапам. / Ф.М. Янкоўскі. – 3-е выд. – Мінск : Выш. школа, 1989. – 271 с.

7. Каўрус, А. Слова з дзеяслова: Пра дзеепрыметнікі ды іх адпаведнікі / А. Каўрус // Беларуская мова : хрэстаматыя : вучэб. дапам. / аўт.-склад. З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск : Юніпрэс, 2005. – С. 356–369.

8. Клышка, А. Пра лямант -уючых і «лемантуючых» / А. Клышка // Беларуская мова : хрэстаматыя : вучэб. дапам. / З. І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск : Юніпрэс, 2005. – С. 342–356.

But-Gusaim S.F. The Study of the Topic «Participle» in the Course of Teaching the Belarusian Language for the Students of the Speciality «Russian Philology»

The article deals with the peculiarities of studying the topic «Participle» in the course of teaching morphology of the Belarusian language for the speciality «Russian Philology». Special attention is given to the ways of formation and usage of the participle in the Russian language in comparison with the Belarusian language. The author gives the exercises, the aim of which is to form the students' skill of using participles in speech according to grammar norms of the Belarusian language.

Рукапіс паступіў у рэдкалегію 03.06.2012